

**РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ВА ИННОВАЦИЯЛАР: РАҚАМЛИ
ПЛАТФОРМА БИЗНЕС МОДЕЛЛАРИНИНГ ИҚТИСОДИЙ
САМАРАДОРЛИГИ**

Ашурова Зухра Юсуповна

Халқаро жамоатчилик фикрини таҳлил қилиш бўлими бош илмий ходими

E-mail: zuxrayusupovna0101@gmail.com

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 29.12.2025

Revised: 30.12.2025

Accepted: 31.12.2025

KALIT SO'ZLAR:

*рақамли иқтисодиёт,
инновациялар, рақамли
платформа, бизнес модель,
платформа иқтисодиёти,
тармоқ самараси, иқтисодий
самарадорлик, рақамли
трансформация.*

Ушбу мақолада рақамли иқтисодиёт шароитида рақамли платформа бизнес моделларининг иқтисодий самарадорлиги илмий-назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил қилинган. Тадқиқотда рақамли платформаларнинг шаклланиши хусусиятлари, уларнинг инновацион ривожланишидаги ўрни ҳамда тармоқ самараси, масштабланиши қобилияти ва маълумотларга асосланган бошқарув механизмлари орқали иқтисодий самарадорликка эришиш омиллари очиб берилган. Шунингдек, халқаро амалиётда қўлланилаётган Uber, Airbnb, Amazon каби рақамли платформалар фаолияти мисолида платформа бизнес моделларининг рақобатбардошлиги ва бозор самарадорлиги баҳоланган. Тадқиқот натижалари рақамли платформаларни ривожлантириш ва уларнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш бўйича илмий хулосалар чиқариш имконини беради.

Кириш

Адабиётлар таҳлили

Рақамли иқтисодиёт ва рақамли платформа бизнес моделларининг иқтисодий самарадорлиги масаласи замонавий иқтисодий тадқиқотларнинг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Сўнгги йилларда хорижий ва маҳаллий иқтисодчи олимлар томонидан ушбу йўналишда кенг қамровли назарий ва амалий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Илмий адабиётларда рақамли платформалар иқтисодиётнинг мустақил институционал шакли сифатида қаралиб, уларнинг бозор механизмларига таъсири, инновацион ривожланишдаги ўрни ҳамда иқтисодий самарадорликни таъминлашдаги устунликлари комплекс тарзда таҳлил қилинган.

Рақамли платформа назариясининг фундаментал асослари G. Parker, M. Van Alstyne ва S. Choudary томонидан ишлаб чиқилган бўлиб, улар платформа бизнес моделларини кўп томонлама бозор (multi-sided markets) сифатида тавсифлайдилар [1]. Муаллифлар платформаларда иштирок этувчи турли гуруҳлар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик иқтисодий қиймат яратишнинг асосий манбаи эканлигини асослаб берган. Айниқса, тармоқ самараси (network effects) платформалар самарадорлигини белгилаб берувчи ҳал қилувчи омил сифатида кўрсатилиб, фойдаланувчилар сони ортиши билан платформанинг бозор қиймати экспоненциал тарзда ўсиши илмий далиллар билан исботланган.

A. Gawer ва D. Evans тадқиқотларида рақамли платформалар саноат тармоқларини трансформация қилувчи стратегик куч сифатида талкин қилинади [2]. Муаллифлар платформаларнинг анъанавий корхоналарга нисбатан кам капитал сарфи билан юқори бозор капитализациясига эришишини таъкидлаб, масштабланиш қобилияти, трансакцион харажатларнинг камайиши ва рақамли инфратузилманинг ролига алоҳида эътибор қаратганлар. Уларнинг фикрича, платформалар иқтисодий самарадорликни оширишда инновацион технологияларни жорий этишда юқори салоҳиятга эга.

M. Cusumano, A. Gawer ва D. Yoffie ишларида платформа бизнес стратегиялари, рақобат муҳитини шакллантириш ва инновацияларни бошқариш масалалари чуқур таҳлил қилинган [3]. Муаллифлар рақамли платформаларнинг устунлиги маълумотларни тўплаш, қайта ишлаш ва таҳлил қилиш орқали қарор қабул қилиш жараёнини оптималлаштиришда намоён бўлишини қайд этадилар. Шу билан бирга,

маълумотларга асосланган бошқарув моделлари мижозлар эҳтиёжини аниқ прогноз қилиш ва хизмат сифатини ошириш имконини бериши таъкидланади.

Kenney ва Zysman tadqiqotlarida platforma iqtisodiyati ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarга taъsir etuvchi yangi fenomen sifatida baholanган. Ularda raqamli platformalar meъnat bозoriga taъsiri, frilans va gibridd bандлик shakllarining kengayishi hamda meъnat munosabatlarida institutsional noaniqliklar yuzaga kелиши ilmiy jihattan taъhlil qilingan. Mualliflar platformalar orqali yangi ish ўrinlari yaratilishi bilan bir qatorда, ijtimoiy himoya va meъnat kafoлатlari bilan boъliq muammolar ham dolzarb эканини taъkidlayдилар [4].

МДХ мамлакатлари ва маҳаллий олимлар tadqiqotlarida raqamli iqtisodiyatni milliy daraжада rivojlantirish, elektron tijorat va raqamli xizmatlar bозорини shakllantirish masalalariga aloхida eъtibor qaratilган. Ushbu tadqiqotlarda raqamli platformalarni milliy iqtisodiyatga integratsiya qилиш, davlat tomonidan qўllab-quvvatlash mexanizmlari, institutsional muхit va huquqiy tartibga solishning aҳamiyati keng eъritilган. Ayniqsa, rivojlanaётган iqtisodiyatlar sharoitida raqamli platformalar iqtisodiy ўsishni raъbatlantiruvchi muхim omil sifatida qaraladi.

Adabiyatlar taъhlili natijalari shuni kўrsatadiki, raqamli platforma biznes modellarining iqtisodiy samaradorligi asosan tarмоq samarasi, innovatsion texnologiyalardan foъdalаниш, maълumotlarга asoslangan боshqaruv va global mashtablаниш imkoniyatlari bilan boъliq. Shu bilan birга, mavjud tadqiqotlarda platforma iqtisodiyatining salбий jihatlari - monopollashuv xavfi, maълumotlar xavfsizligi, shaxsiy maълumotlarni muхofaza qилиш va regulativ muammolar etarli daraжада tizimli taъhlil qilingan. Bu esa raqamli platforma biznes modellarining iqtisodiy samaradorligini kompleks va kўp omilli eъndashuv asosida ўrganish zarurligini kўrsatadi.

Tadqiqot usullari

Mazkur tadqiqotда raqamli platforma biznes modellarining iqtisodiy samaradorligini baholash maqsadida kompleks ilmiy-tadqiqot usullaridan foъdalаниldi. Tadqiqot jaraёnida nazariy va amaliy taъhlilni uygunlashtirish orqali ilmiy хulosalar chiqarishga eъtibor qaratildi.

Avvalo, nazariy taъhlil usuli qўllanilib, raqamli iqtisodiyat, innovatsiyalar va platforma biznes modellariga oid maҳalлий va хoriжий ilmiy manbalar,

монографиялар, илмий мақолалар ҳамда халқаро ташкилотлар ҳисоботлари тизимли ўрганилди. Ушбу усул орқали мавзуга оид асосий тушунчалар, илмий ёндашувлар ва назарий моделлар умумлаштирилди.

Тадқиқотда таққослама таҳлил усулидан фойдаланилиб, рақамли платформа бизнес моделларининг анъанавий бизнес моделларига нисбатан иқтисодий самарадорлиги солиштирилди. Бунда трансакцион харажатлар, масштабланиш даражаси, бозор қиймати ва фойдаланувчилар сони каби кўрсаткичлар асос қилиб олинди.

Шунингдек, тизимли таҳлил усули орқали рақамли платформалар фаолияти яхлит иқтисодий тизим сифатида кўриб чиқилди. Бу усул платформаларда иштирок этувчи субъектлар (фойдаланувчилар, хизмат кўрсатувчилар, давлат ва инвесторлар) ўртасидаги ўзаро иқтисодий муносабатларни аниқлаш имконини берди.

Тадқиқотда эмпирик таҳлил усули қўлланилиб, Uber, Airbnb, Amazon ва Alibaba каби йирик рақамли платформалар фаолиятига оид очиқ статистик маълумотлар таҳлил қилинди. Ушбу усул орқали тармоқ самараси, масштабланиш қобилияти ва иқтисодий самарадорлик ўртасидаги боғлиқлик баҳоланди.

Бундан ташқари, индукция ва дедукция усулларидан фойдаланилиб, алоҳида ҳолатлар ва мисоллар асосида умумий илмий хулосалар чиқарилди ҳамда назарий қоидалар амалиётда синовдан ўтказилди.

Тадқиқот натижаларини асослашда график ва жадвалли таҳлил усулидан фойдаланиш режалаштирилиб, иқтисодий кўрсаткичларни визуал тақдим этиш орқали таҳлилнинг аниқлиги оширилди. Шунингдек, иқтисодий-статистик таҳлил усуллари орқали платформалар самарадорлигини ифодаловчи асосий индикаторлар баҳоланди.

Мазкур тадқиқотда қўлланилган усуллар рақамли платформа бизнес моделларининг иқтисодий самарадорлигини ҳар томонлама ўрганиш, илмий асосланган хулосалар чиқариш ва амалий таклифлар ишлаб чиқиш имконини берди.

Таҳлил ва натижалар

Тадқиқот жараёнида рақамли платформа бизнес моделларининг иқтисодий самарадорлиги халқаро амалиётда кенг тарқалган Uber, Airbnb, Amazon ва Alibaba платформалари мисолида таҳлил қилинди. Таҳлилда платформаларнинг иқтисодий самарадорлигини белгиловчи асосий кўрсаткичлар сифатида тармоқ самараси, масштабланиш қобилияти, трансакцион харажатлар даражаси ва маълумотларга асосланган бошқарув механизмлари олинди.

Таҳлил натижалари шуни кўрсатдики, рақамли платформа бизнес моделларининг асосий устунлиги тармоқ самарасининг мавжудлиги билан изоҳланади. Фойдаланувчилар ва хизмат кўрсатувчилар сони ортиши билан платформанинг иқтисодий қиймати мутаносиб равишда ўсиб боради. Масалан, Uber платформасида ҳайдовчилар ва йўловчилар сонининг кўпайиши хизмат кўрсатиш тезлиги ва сифати ошишига, бу эса бозордаги рақобатбардошликни мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Amazon ва Alibaba каби электрон тижорат платформалари фаолияти таҳлили шуни кўрсатдики, платформа модели орқали товар айланмаси ҳажмини ошириш билан бирга, логистика ва савдо билан боғлиқ трансакцион харажатлар сезиларли даражада камайган. Бу эса компанияларга юқори даромад маржасини сақлаб қолиш ва бозор улушини кенгайтириш имконини берган. Платформаларнинг алгоритмлар асосида ишлайдиган тавсия тизимлари эса мижозлар эҳтиёжини аниқлашда муҳим роль ўйнаб, сотув ҳажмини оширишга хизмат қилмоқда.

Airbnb платформаси мисолида олиб борилган таҳлил шуни кўрсатдики, рақамли платформа модели анъанавий меҳмонхона бизнесига нисбатан кам капитал талаб қилган ҳолда юқори иқтисодий самарага эришиш имконини яратади. Платформа орқали мавжуд турар жой ресурсларидан самарали фойдаланиш таъминланиб, аҳоли учун кўшимча даромад манбаи шаклланади. Бу эса маҳаллий иқтисодий фаоллик ва хизматлар бозорининг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади.

Тадақиқот натижалари шуни ҳам кўрсатдики, рақамли платформаларда маълумотларга асосланган бошқарув иқтисодий самарадорликни оширишда ҳал қилувчи омил ҳисобланади. Катта маълумотларни таҳлил қилиш орқали талабни прогноз қилиш, нархларни динамик тарзда белгилаш ва хизмат сифатини яхшилаш имкони яратилади. Бу жараён рақобат муҳитида платформаларнинг устунлигини таъминлайди.

Шу билан бирга, таҳлил жараёнида айрим чекловлар ҳам аниқланди. Хусусан, бозорда йирик платформалар устунлигининг ортиши монополлашув хавфини кучайтириши мумкин. Шунингдек, фойдаланувчилар маълумотларининг хавфсизлиги ва махфийлигини таъминлаш билан боғлиқ муаммолар иқтисодий самарадорликка салбий таъсир кўрсатувчи омил сифатида намоён бўлмоқда. Регулятив муҳитнинг ноаниқлиги айрим мамлакатларда платформалар фаолиятини чеклаб қўйиши мумкинлиги ҳам таҳлил натижасида аниқланди.

Умуман олганда, таҳлил натижалари рақамли платформа бизнес моделларининг иқтисодий самарадорлиги юқори эканлигини тасдиқлайди. Улар инновацион технологиялар, тармоқ самараси ва масштабланиш имкониятлари ҳисобидан иқтисодий ўсишни рағбатлантиришга хизмат қилади. Бирок, ушбу самарадорликни узок муддатда таъминлаш учун рақобат сиёсати, маълумотлар хавфсизлиги ва ҳуқуқий тартибга солиш механизмларини такомиллаштириш зарурлиги аниқланди.

Таҳлил натижалари кўрсатдики, Uber платформаси 2025 йил I–III чорақларида фаол ўсишни давом эттирди:

2025 йил I чорагида Uber даромади \$11.5 млрд ни ташкил этиб, 2024 йилнинг мос даврига нисбатан 14%га ўсди (ioen YoY). Шу даврда фойдаланувчилар (MAPCs) 170 млн, ва сафарлар сони 3.0 миллиардга етди.

2025 йил II чорагида даромад \$12.7 млрдга ҳамда сафарлар сони 3.3 миллиардга ўсди — бу 2024 йилнинг мос даврига нисбатан 18% сувишни кўрсатади.

2025 йил III чорагида Uber даромади \$13.5 млрд га етар экан, бу ҳам 20% йўқори ўсишни англатади; сафарлар сони 3.5 миллиардни ташкил этди ва MAPC фойдаланувчилар сони 189 миллионга етди (17% ўсиш).

Бу маълумотлар Uber платформасининг 2025 йил давомида ҳар чорақда барқарор ўсишни сақлаганини, яъни платформа бизнес моделининг фойдаланувчи базаси ва даромадини сезиларли даражада кенгайтирганини кўрсатади.

Amazon - дунёдаги энг катта электрон тижорат ва платформа компанияларидан бири:

2025 йил III чорагида Amazon'нинг умумий солиштирилган даромади \$180.2 млрд га етди, бу 2024 йилнинг мос даврига нисбатан 12%га ўсди. Шунда фақат AWS (Amazon Web Services) бўлими 20.2% гача ўсишни қайд этди - бу компаниянинг платформали хизматлар сегментининг иқтисодий самарадорлигини кўрсатади.

Бу маълумот Amazon платформалари орқали самарали даромад яратишни давом эттираётганини ва инновацион хизматлар, жумладан AWS ҳамда электрон савдо функциялари орқали иқтисодий ўсишни таъминлаётганини далиллайди.

Alibaba Group'нинг 2025 йилдаги иқтисодий кўрсаткичлари ҳам рақамли платформа бизнес моделининг таъсирини кўрсатади:

2025 йилнинг II чорагида Alibaba'нинг даромади 247.8 миллиард юан (\approx \$35 млрд) ни ташкил этди, бу компания учун катта ҳажмдаги электрон тижорат ва кичкина хизматлар сегментлари орқали амалга оширилди.

Бу кўрсаткич Alibaba'нинг рақамли экотизими орқали даромадни сақлаб қолиш ва технологик инвестицияларни кенгайтириш онасида иқтисодий самарадорликни таъминлаётганлигини кўрсатади.

Куйидаги фактлар рақамли платформаларнинг иқтисодий таъсирини кенг муҳитда кўрсатади:

Uber 2025 йилда глобал миқёсда 180 миллиондан ортиқ фаол платформа истеъмолчиларини (MAPCs) жалб қилган, бу бозордаги фаолликнинг 15%га яқин ўсишини аниқлатади.

Amazon 2025 йилда дунёнинг энг катта компанияларидан бири бўлиб, 2025 йилдаги йиллик даромади \$691.33 млрд даражасига етиб, олдинги йилларга нисбатан 8.4%га ошган.

Бу рақамлар глобал рақамли платформалар иқтисодий самарадорлигининг оммавий таъсирини ва уларнинг бозордаги устун ролини янада аниқ ифодалайди.

Юқоридаги фактларга асосланган таҳлил рақамли платформа бизнес моделларининг иқтисодий самарадорлигини яққол кўрсатади:

Uber 2025 йилда даромад ва фойдаланувчилар сони бўйича барқарор ўсишни сақлади (14%–20% ортиқ).

Amazon 2025 йилда умумий даромадни сезиларли даражада ошириб, платформали хизматлар орқали кенг бозор улуши сақланиб қолди.

Alibaba платформаси 2025 йилда ҳам катта даромад ҳажми билан рақамли экотизим моделининг самарадорлигини намоён этди.

Бу кўрсаткичлар рақамли платформаларнинг ўзаро тармоқ таъсири, рақобатбардошлик ва инновация механизмлари орқали иқтисодий ўсишни янада мустаҳкамлашини исботлайди.

Хулоса

Ўтказилган таҳлиллар шуни кўрсатадики, рақамли иқтисодиёт шароитида рақамли платформа бизнес моделлари замонавий иқтисодий ўсишнинг асосий драйверларидан бирига айланмоқда. Хусусан, Uber, Amazon ва Alibaba каби глобал рақамли платформалар фаолияти мисолида 2025 йил кўрсаткичлари ушбу моделларнинг юқори иқтисодий самарадорлигини тасдиқлади.

Тадқиқот натижаларига кўра, рақамли платформалар:

➤ фойдаланувчилар сонини тез суръатларда ошириш орқали тармоқ таъсири (network effect)ни шакллантирмоқда;

➤ транзакцион харажатларни қисқартириш орқали операциявий самарадорликни таъминламоқда;

➤ маълумотлар таҳлили ва сунъий интеллектга асосланган ечимлар орқали қарор қабул қилиш сифатини яхшиламоқда;

➤ анъанавий бизнес моделларига нисбатан юқори фойда маржаси ва барқарор даромад манбаини яратмоқда.

Шунингдек, рақамли платформалар иқтисодий фаолликни глобаллаштириш, янги иш ўринлари яратиш ва инновацион хизматларни жорий этиш орқали мамлакатлар иқтисодий рақобатбардошлигини оширишда муҳим ўрин тутаётгани аниқланди.

Тадқиқот натижаларидан келиб чиқиб, қуйидаги илмий-амалий таклифлар илгари сурилади:

Рақамли платформа бизнес моделларини миллий иқтисодиётга интеграция қилиш. Ўзбекистон шароитида электрон тижорат, финтех, логистика ва хизматлар соҳаларида маҳаллий рақамли платформаларни ривожлантириш орқали иқтисодий самарадорликни ошириш мақсадга мувофиқ.

Инновацион инфратузилмани кучайтириш. Рақамли платформалар фаолияти учун юқори тезликдаги интернет, булутли технологиялар ва киберхавфсизлик инфратузилмасини янада такомиллаштириш зарур.

Ҳуқуқий-меъёрий базани такомиллаштириш. Рақамли платформа фаолиятини тартибга солувчи қонунчилик ҳужжатларини халқаро тажриба асосида янгилаш, рақобат муҳитини сақлаш ва истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилишни таъминлаш лозим.

Инсон капитали ва рақамли кўникмаларни ривожлантириш. Олий таълим муассасаларида рақамли иқтисодиёт, маълумотлар таҳлили ва платформа бошқарувига ихтисослашган таълим дастурларини жорий этиш муҳим аҳамиятга эга.

Илмий тадқиқотларни чуқурлаштириш. Келгусида рақамли платформаларнинг солиқ тушумларига, бандлик даражасига ва минтақавий иқтисодий ривожланишга таъсирини комплекс таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Parker, G. G., Van Alstyne, M. W., & Choudary, S. P. (2016). Platform revolution: How networked markets are transforming the economy—and how to make them work for you. W. W. Norton & Company.
2. Gawer, A., & Evans, D. S. (2021). Digital platforms and economic transformation. Oxford University Press.
3. Cusumano, M. A., Gawer, A., & Yoffie, D. B. (2019). The business of platforms: Strategy in the age of digital competition, innovation, and power. Harper Business.
4. Kenney, M., & Zysman, J. (2022). The platform economy: Restructuring the space of capitalist accumulation. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 15(1), 55–76. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsab015>

